

Posudek vedoucího diplomové práce

Magisterský program Historická sociologie UK FHS v Praze

Název práce: **Vývoj čtenářství v české společnosti v posledních desetiletích**

Jméno studenta: Bc. Kateřina Trailinová

Posudek vypracoval: PhDr. Jiří Šafr, Ph.D.

Datum: 21. 9. 2014

Formulace cíle práce, hypotézy a odpovídající závěry

Předkládaná práce se věnuje fenoménu čtenářství, konkrétně proměně čtení knih v českém prostředí během posledního čtvrtstoletí. Cílem práce je popsat proměnu intenzity čtenářství a zhodnotit faktory, které ji způsobují. První přehledová část pojednává o roli knihy ve společnosti, mapuje výsledky výzkumů čtenářství u nás i v zahraničí. Analytická část přináší zjištění v pěti rovinách: mezinárodní komparace podílu čtenářů, trend ve vývoji počtu čtenářů mezi roky 1984 až 2007; sociodemografické faktory podmiňující čtení a jejich proměna v čase a vztah mezi čtením knih a kompetitivní mediální spotřebou v podobě sledování televize. Zaměřuje se především na rozdíly podle věku resp. věkových kohort. Mezi tyto úlohy je navíc včleněna pasáž věnována literárním žánrům využívající jiný datový soubor.

Cíl práce je formulován srozumitelně. Pracovní hypotézy jsou jasně stanoveny a argumentovány. Závěry odpovídají na výzkumné otázky a to na základě provedené sekundární analýzy dat z reprezentativních výzkumů z let 1984 až 2007.

Kvalita použitých dat, zdrojů a metod analýzy

Jde o sekundární analýzu existujících datových souborů z reprezentativních výzkumů dospělé populace, v nichž byla k dispozici alespoň elementární informace o tom, zda jedinec čte ve volném čase knihy. Spojení dat tak umožnilo sledovat časové trendy ve vývoji čtenářství pouze na velmi obecné úrovni. Oceňuji zejména systematický postup při testování hypotéz, byť některé výsledky jsou místy nepřesné (a pro čtenáře nesrozumitelně) popsány. Analýza využívá vícenásobné třídění dat a zhodnocení vlivu jednotlivých faktorů je provedeno pomocí vícerozměrné regresní analýzy za jednotlivé roky.

Kvalita argumentů, o něž autorka opírá závěry, k nimž dospěla

Kvalita argumentů v analýzách je dobrá místy však pokulhává. Zjištěné poznatky jsou zajímavé, nicméně jejich podání je často útržkovité a zkratkovité. Sociologická interpretace výsledků je poněkud mlhavá a nedotažená. Přesto však lze říci, že analytická část je zdařilá.

Hlavní problém předkládané práce spočívá **v obtížně pochopitelném resp. zkratkovitém výkladu, který tak mnohdy nedává smysl**. V přehledové části autorka často pouze klade vedle sebe citace (přímé i nepřímé) z různých zdrojů, aniž by je myšlenkově propojovala do smysluplného výkladu. Příkladem budiž odstavec na straně 23: „Česká republika patří mezi země, které stejně jako ostatní postkomunistické státy prochází složitým transformačním vývojem, který je mimo jiné spojen s velkým očekáváním ohledně růstu role lidského kapitálu v ekonomickém rozvoji, a to jak na individuální, tak i na společenské úrovni. V prvé řadě jde o prověření předpokladu, že lidský kapitál reprezentovaný dosaženou úrovní funkční gramotnosti dospělých dostatečně silně koresponduje s formálním vzděláním [Rabušicová 2002]. Řada badatelů, kteří se pokoušejí vyjádřit k otázkám kulturní a knižní produkce v zemích řízených komunistickými vládami, se v zásadě omezuje na otázky cenzury a na otázky textové produkce opoziční vůči vládnoucím systémům [Šmejkalová 2000].“ Podotýkám, že v dalším textu se již

vůbec nevrací ani k jedné myšlence výše naznačené (lidský kapitál v rozvoji, lidský kapitál a formální vzdělání, cenzura).

Tyto výpadky jsou bohužel přítomny i při definování vlastních hypotéz. Na straně 44: Hypotéza 8: Podíl času stráveného čtením k času strávenému sledováním TV *klesá*. H8a: Tento trend se v čase *nemění*. (zvýrazněno J.Š.). Co chce autorka vyjádřit, že se stále méně čte relativně vůči sledování televize a nebo že podíl času věnovaný televizi a knize se v čase nemění? (podotýkám, že s ohledem jak je to řešeno v předchozích hypotézách, označení H8a neznamená alternativně formulovanou hypotézu k H8).

V práci také bohužel nacházíme nesmyslné a irelevantní zacházení s fakty. Na straně 29 autorka komentuje převzaté údaje z jiných výzkumů (tabulka 1.) těmito slovy: „Pro tuto práci je důležité čtení knih v intervalu alespoň 1x týdně. Podíváme-li se na tabulku 1, můžeme pozorovat, že v dnešní době čte téměř ¼ ekonomicky aktivní populace, přičemž v době socialismu se jednalo pouze o 9 %.“, z čehož si má čtenář odnést závěr (tedy spíše sám vydedukovat), že došlo k výraznému nárůstu podílu čtenářů v populaci. To je ale nesmysl. Protože, zaprvé je třeba při interpretaci sloučit adekvátní kategorie frekvence čtení, vždyť výzkumy nepoužívaly stejné frekvenční škály odpovědí (na to ostatně původní autor tabulky upozorňuje); zadruhé, kdyby autorka četla pozorně všechna čísla v tabulce, pak by si všimla, že v ostatních letech kdy škály byly podobné i jen porovnání pouhého údaje u kategorie „1x týdně“ ukazuje spíše na slabý pokračující trend v čtení.

Podobně vytrhává z kontextu zjištění I. Možného na straně 35 „Ve výzkumu veřejného mínění po roce 2000, jak uvádí Ivo Možný, uvedlo 42 % dotazovaných, že se čtení knih věnuje alespoň 1 x týdně. V roce 1991 to bylo pouze 29 %, poukazuje tedy na možný nárůst čtenářů [Možný 2002].“ kterou odbude větou „Tuto tezi budeme ověřovat v empirické části, kde budeme analyzovat data i za toto období.“. Upozorňuji, že výsledky z celé časové řady výzkumů IVVM/CVVM za roky 1991 až 2009 (uvedeny jsou např. právě v Šafir 2012) takto velký nárůst čtenářů rozhodně neukazují.

Vždyť celou práci se táhne jak červená linka tvrzení o poklesu četby (nejen u nás za posledních 25 let), proč pak tedy tyto tak „zásadní“ zjištění s centrálním argumentem nekonfrontuje? Toto je z hlediska práce klíčové a autorka to ponechává bez povšimnutí (vždyť jde o její vlastní hypotézu č. 1). Ostatně to jen dokumentuje kvalitu celé práce, pro kterou je příznačné lehkomyšlné bezmyšlenkové zacházení s vytrženými fakty z různých zdrojů jejichž kvalita (i cílové publikum) není podrobena kritické reflexi a především jde až příliš často o rychle „nahozené“ myšlenky, které nejsou dotaženy do smysluplného výkladu, interpretovány, kriticky reflektovány a konfrontovány. Vytrhávání z kontextu doplněné neuvážlivým zacházením s čísly, v tom spatřuji hlavní nedostatek celé této magisterské práce. Projevuje se to i v tom, že chybí propojování jednotlivých částí, výkladovou niť si zkrátka musí čtenář vést sám a často se při tom ztratí v nepochopitelných tvrzeních. Další příklady takovýchto výpadků nacházíme bohužel i v analytické části. Na straně 50: „Je tedy zřejmé, proč se vedou diskuze na téma poklesu čtenářství, protože v globálním měřítku převládají nečtenáři vůči čtenářům (kromě Nového Zélandu, kde je to spíše vyrovnané).“ *Pokles* podílu čtenářů snad nelze dovozovat z toho, že je někde podíl čtenářů – v jednom časovém bodě (sic) – vyrovnaný či nevyrovnaný. O poklesu bychom přeci mohli hovořit, i kdyby se jejich podíl pohyboval v jednom okamžiku např. kolem 90 %, důležitá je přeci velikost změny (a případně její společenská významnost). Takto zkratkovitě a nelogicky argumentovat v magisterské práci prostě nelze.

Na podobné „myšlenkové výpadky“ jsem autorku v průběhu psaní opakovaně upozorňoval, částečně jistě jdou na vrub překotnému dokončování v závěrečné fázi, ale přiznám se, že v mých očích značně denunciuji jinak velmi dobrou analytickou část.

Ačkoliv autorka používá v analytické části rozlišení na kohorty, období a věk (etapu životní fáze), tak není jasné, zda členění dobře chápe a užívá především v teoretické–výkladové části, viz strana 26: „Jiří Trávniček tvrdí, že úbytek čtenářů se odehrává v závislosti na věku, protože s narůstajícím

věkem přibývá nečtenářů na úkor čtenářů [Trávníček 2008].“ Zde je přeci třeba poukázat na to, že Trávníčkův výzkum je průřezový–jednorázový (cross-sectional) a tento typ závěrů neumožňuje. Budiž, ale samotné vymezení vlastní výzkumné otázky je zcela zmatené a dokumentuje to, že autorka problému nerozumí (strana 39, odst. 1): „Není tedy jednoduché koncepty oddělit, ale vzhledem k tomu, že v analytické části pracujeme s výzkumy, které se konaly v různých letech, nemůžeme tvrdit, že mladší generace v 80. letech vyrůstala za stejných podmínek jako mladší generace po roce 2000. Věk jsme tedy upravili na 2 kategorie.“

Úroveň odkazového aparátu, jazyka a dalších formálních náležitostí

Formální náležitosti odkazového aparátu jsou v pořádku. Tvrzení a zjištění autorky jsou jednoznačně odlišena od tvrzení a zjištění převzatých z literatury. Jak naznačeno výše, styl psaní kolísá, některé formulace textu jsou vysloveně nedotažené. Zatímco úvodní pasáže jsou spolu se závěrem dobře napsané, tak v ostatních částech je text často krkolomný, často se mechanicky reprodukuje tvrzení, chybí rozvinutí myšlenek.

V textu je mnoho zmatených vět, kdy čtenář i po jejich opakovaném přečtení význam nepochopí. Autorka používá zmatené větné vazby, např. na straně 27: „S tím souvisí další změny čtenářství ve společnosti v podobě dalšího nově vzniklého média, a které lze označit jako trendy trvající od poloviny 90. let, přesněji jsou datovány od hromadného rozšíření počítače, k čemuž se přiklání, jak Alberto Manguel, tak i Jiří Trávníček. Rozšíření dalšího média v podobě počítače je označováno jako velký zlom v probíhajících trendech nejen v české společnosti.“ Chaotické řazení částí textu způsobuje mnohdy nelogičnost výkladu (např. řazení odstavců na straně 37).

Ostatní formální náležitosti jsou v pořádku.

Jiné přednosti a nedostatky

K přednostem práce patří přesně a jasně definované výzkumné otázky a hypotézy. Oceňuji snahu vypravit se na pole dosud metodologicky neuzavřené, kdy se diplomantka pokusila o odlišení generací jakožto životního cyklu od věkových kohort dle období narození, a to zejména pokud jde o jejich vymezení z hlediska historických etap (vzdělání, urbanizace, politické změny, nástup televize). Podstatná je také otázka vztahu čtení a sledování televize jako kompetitivních médií operacionálně hezky uchopená v typologii čtenář–televizní divák. Za velmi zajímavé pak považuji zjištění, že zatímco došlo pouze k nepatrnému poklesu denní frekvence čtení, tak nárůst podílu diváků TV (>2 hod denně) byl výraznější.

Nejasné je zacházení s pojmem média. Kniha je dávana do protikladu k nějakým jiným médiím, aniž by autorka reflektovala, že kniha sama je médiem a navíc média mají vnitřní typologii (mluví se o nových médiích, patří mezi ně televize?).

Náměty na diskuzi při obhajobě práce

U obhajoby navrhuji soustředit se na systematický výklad empirických zjištění a především jejich sociologickou interpretaci se zasazením do širšího kontextu. Diplomantka by měla zodpovědět tyto otázky.

Vysvětlete princip ověřování hypotézy, podle níž čtou více lidé starší a tato skutečnost se v čase nemění. Co uvedený výsledek – po celé sledované období čtou více lidé z generace starších 55 let – věcně znamená, jak ho sociologicky interpretujete (s ohledem na hypotézu 3)?

Jaký lze obecně předpokládat vztah mezi vzděláním, příjmem a čtením knih?

Celkové hodnocení práce

Shrnutu a podtrženo, předkládaná magisterská práce trpí extrémními výkyvy v kvalitě: na jedné straně zde máme dobře definované téma a výzkumné otázky, poctivě provedenou analýzu s uplatněním vícerozměrných metod na velmi rozsáhlém datovém materiálu, na straně druhé se místy setkáváme s formulováním myšlenek, logice výkladu, která nedosahuje kvality odborného textu. Podmínky pro přijetí diplomové práce přesto splňuje. Kateřina Trailinová prokázala, že umí formulovat sociologický problém, připravit a podrobně analyzovat kvantitativní data a prezentovat výsledky. Proto i přes výše popsané nedostatky, práci jednoznačně navrhuji k obhajobě. Vím, že se autorka při jejím zpracování hodně napracovala a určitě jí tato zkušenost pomůže v budoucnu při její další práci klást vyšší váhu na kritické myšlení. S čím však váhám, je ohodnocení. Hodnocení navrhuji na stupni „dobře“, s tím, že pro stanovení konečné známky by měl být rozhodující výklad během obhajoby (viz položené otázky).

Jiří Šafr, v.r.